

Respons Bart Wallet - opening academisch jaar Levisson Instituut, 23-11-2010

Rachel Reedijk

De vraag vanavond is wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen oude en nieuwe “integranten”. Mijn respons beperkt zich tot twee observaties of conclusies. Ten eerste, om integratieprocessen te begrijpen, moeten we niet het vergrootglas leggen op gedragingen en uitlatingen van nieuwkomers, maar kijken naar de interactie tussen minderheid en meerderheid. Ten tweede, onze samenleving is complex, verwarrend en voor sommigen daardoor bedreigend geworden. Immigranten zijn ervaringsdeskundigen in het hervinden van de eigen identiteit in een nieuwe situatie. Joden en Moslims zouden beiden een rol kunnen spelen bij de discussie over de inrichting van een verdraagzame pluriforme samenleving.

Kort na het overlijden van Harry Mulisch (z.l.) zag ik een herhaling van Pauw & Witteman uit 2008 van een gesprek tussen Mulisch, Jan Blokker en Henk Hofland. Blokker, de historicus, stelde dat migranten altijd weer op hun pootjes terechtkomen. Zelfs als de nieuwkomer “achterlijk” is, een term die zonder enige schroom gebruikt werd voor Nederlandse Moslims. Mulisch zei verder “not amused” te zijn over de Islam in Nederland. Vanaf een afstand, in de tijd, is het makkelijker om vast te stellen dat immigranten vroeger of later in de samenleving worden opgenomen, dan wanneer je er middenin zit. Maar ook historici hebben het laatste antwoord niet altijd: was de Turkse sultan Sulijman (Salomo) die in 1517 voor de poorten van Wenen stond een imperialist of niet? Hadden Joden het onder de Islam extreem slecht, extreem goed, of relatief goed zoals Bernard Lewis zegt?

Wat opvalt aan het huidige integratiedebat is dat het over Moslims gaat. Tot ongeveer 1990 was men meer bezorgd over de inburgering van Surinamers. Sommige witte Nederlanders werden uit solidariteit actief in de antiracisme beweging. Het Tropenmuseum maakte een tentoonstelling, Wit Over Zwart, die liet zien hoe de Westerse beeldvorming over Afrikanen in de loop der eeuwen steeds veranderde, als gevolg van interne verschuivingen in Europa. Zo werden zwarte mensen lange tijd als inferieur beschouwd op grond van culturele kenmerken en pas vanaf de 18e/19e eeuw, met de opkomst van rassenstudies, vanwege hun huidskleur. De slavernij werd gelegitimeerd met een Bijbelverhaal: de nakomelingen van Cham zouden gestraft zijn voor het beledigen van Noach toen die een borreltje teveel op had. Overigens kent deze legitimatie géén Islamitisch equivalent. Zwarte mensen zijn gero-mantiseerd: het beeld van de edele wilde. Met de komst van grote groepen Surinamers in 1975 veranderde de *happy negro* in een criminele werkweigeraar. Maar anno 2010 worden zij als voorbeeldige inburgeraars gezien: ze spreken Nederlands en gaan naar de kerk.

Beeldvorming over minderheden kan een kern van waarheid bevatten maar zegt meer over de angsten en fantasieën van de meerderheid. Zoals de astronoom die meende dat hij een buitenaardse levensvorm bestudeerde maar niet wist dat er een vlieg op zijn telescoop zat.

Inzicht in integratieprocessen ontstaat door te kijken naar kenmerken van nieuwkomers, én reactiepatronen van gevestigde burgers, én de interactie tussen beide groepen. Ik ben het met Bart eens dat de integratie van de huidige nieuwkomers niet zomaar vergeleken kan worden met de Joodse inburgering. Een van de grote verschillen is dat wij in een global village leven, en wereldwijde netwerken onderhouden. Dat maakt dat de identiteiten van alle burgers, gelovig of seculier, veel complexer zijn geworden.

Om integratieprocessen te begrijpen hebben wetenschappers modellen ontwikkeld. Het segregatiemodel, dat zegt dat *good fences make good neighbors*. Het smeltkroesmodel, dat zegt dat cultuur A plus cultuur B leidt tot een nieuwe C cultuur. Het assimilatiemodel, dat veronderstelt dat minderheden in de dominante cultuur opgaan en onzichtbaar worden. Het pluralismemodel, dat constateert dat groepen naast elkaar leven maar in de publieke sfeer samenwerken. Amerikanen hebben tegenwoordig een zogeheten *hyphenated identity*. Je bent Italiaans-Amerikaans, of Spaans-Amerikaans. Een onderzoek dat daarop van grote invloed is geweest is dat van Glazer en Moynihan uit 1963. Zij ontdekten dat 3^e en 4^e generatie immigranten niet van plan zijn hun oude identiteit op te geven, maar tevens Amerikaan worden.

In Nederland hebben wij volgens onderzoeker Jan Rath te maken met een paradox. Enerzijds heerst hier een betrekkelijk grote tolerantie, anderzijds wordt iedereen geacht zich te conformeren aan de mores. Het probleem daarbij is dat die normen en waarden niet meer duidelijk zijn, of betwist worden – zoals de vrijheid van godsdienst – of dat mensen in machtsposities bepaalde zaken kunnen voorschrijven. Dit kan leiden tot hilarische situaties: autochtone buurtbewoners die vinden dat hun Marokkaanse burens geraniums op het balkon moeten zetten, Nederlandse werknemers die klagen over de knoflook in het lunchpakketje van hun Italiaanse collega. Met andere woorden, we hebben een definitieprobleem – wat is integratie – en we hebben een machtsprobleem - wie beslist wat integratie is? De kritiek van Rath is verder dat Nederlandse wetenschappers en politici zich blindstaren op de culturele attributen van immigranten en geen oog hebben voor sociaal-economische verhoudingen en racisme.

Wie minderheid is en wie niet is een kwestie van definitie. Om het chique te zeggen: minderheden worden geconstrueerd. Zo verandert rond 1989 de voormalige Turkse en Marokkaanse gastarbeider in een Moslim: door de val van het communisme, de revolutie in Iran en de opschudding rond het boek *De Duivelsverzen* van Salman Rushdie. Ik werkte in die periode als migrantenwerker in Amsterdam Oost. Onder mijn collega welzijnswerkers ontstond een discussie over het verschil tussen yoga kleedjes en gebedskleedjes. De yogakleedjes, vond men, pasten bij de culturele missie van het buurthuis. Islamitische gebedskleedjes daarentegen vielen in de categorie religie en waren niet toegestaan. Het doel was Marokkanen te bewegen mee te doen met de klaverjas en de kerstborrel. Dat beleid genereerde en verhevigde het verzet onder de Marokkanen die zeiden: moeten we soms bier drinken en christen worden om geaccepteerd te worden? Deze casus speelde zich af op microniveau, maar staat ook voor de definitiestrijd op macroniveau tussen groepen in de samenleving.

De vraag, wat de stand van zaken is met betrekking tot de integratie van Turken en Marokkanen, is ook moeilijk te beantwoorden omdat de Moslimgemeenschap in Nederland, zorgvuldiger zou zijn te spreken van gemeenschappen, buitengewoon divers is. Zo mogelijk nog meer gevarieerd dan de Joodse gemeenschap zoals beschreven door Solinge en De Vries in 2001. Zo zijn er twee hoofdstromen. Soennieten, die de meerderheid vormen, en Sji'ieten waaronder Palestijnen en Iraniërs. De Islam kent 4 Wetscholen waarvan er drie in Nederland voorkomen: Malikieten (Noord-Afrika), Sjafieten (Indonesië), en Hanafieten (Turkije). Een Soennitische zijtak, die actief is in de interreligieuze dialoog, is de Ahmadiyya beweging. Hun oprichter, Mirza Ghulam Ahmed, wordt door één Ahmadiyya stroming als profeet gezien, terwijl de Lahoretak die zetelt in Den Haag hem ziet als *mahdi* of rechtgeleide. Voor de hoofdstroom in de Islam zijn beide takken onaanvaardbaar. Ook de Alevieten, een zijstroom onder Sji'ieten, die aan Ali een hogere rang toekennen dan Mohammed, worden als niet Islamitisch gezien. Om het nog gecompliceerder te maken: Turken zijn geen Arabieren, voor jongeren is niet de moskee maar het internet het forum om met elkaar te communiceren, en er zijn steeds meer culturele Moslims die nooit een moskee bezoeken maar zich wel verbonden voelen met het Islamitische culturele erfgoed. Tenslotte zijn er meer dan 20 landelijke moskeeorganisaties. Deze enorme diversiteit bemoeilijkt de totstandkoming van één overlegorgaan met de overheid. Veel integratiebeleid speelt zich af op het lokale niveau, maar ook daar is het voor de overheid niet eenvoudig om ingangen te vinden in Moslimgemeenschappen, blijkens een speciaal daartoe opgezet project van Forum. Deze communicatieproblemen hebben in belangrijke mate te maken met kadervorming, en zullen vermoedelijk in de toekomst deels verdwijnen, mede omdat overleg wederzijds belangrijk wordt gevonden.

Om integratie te kunnen meten heb je duidelijke begrippen nodig: gastarbeiders zijn geen politieke vluchtelingen. En heldere criteria, maar het overheidsbeleid verandert voortdurend. Het aanvankelijke perspectief was retourmigratie. In 1983 komt de overheid met een tweesporenbeleid: enerzijds bestrijden van achterstand en achterstelling, anderzijds het tot stand brengen van een multiculturele samenleving. Dan stijgt in Nederland de werkloosheid, en wordt het doel om allochtonen, dan een nieuwe term, te laten participeren in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. In de Contourennota van 1994 is plotseling inburgering het toverwoord, en wordt de integratie verder versmald tot niet goed georganiseerde taallessen.

Onderzoeksrapporten spreken elkaar tegen: tweetalig onderwijs zou of heel goed of heel slecht zijn voor de integratie, idem het bijzonder onderwijs, en ook over zwarte scholen lopen de meningen uiteen. Andere onderzoekers kijken naar de organisatiegraad van minderheden en naar de functie die deze zelforganisaties vervullen: kun je via de eigen zuil inburgeren of leidt dat tot isolement, enzovoorts. Moet de overheid subsidierelaties onderhouden met levensbeschouwelijke organisaties of belet de scheiding van kerk en staat dat. Uit een recent verschenen onderzoek, Tussen principes en pragmatisme, blijkt dat lokale overheden daar zeer diverse visies op hebben.

Op het gevaar af te generaliseren, maar het is wel een ervaringsgegeven, zou men kunnen zeggen dat de Turken beter georganiseerd zijn dan de Marokkanen, en dat dit mogelijk te herleiden is tot sociale structuren in het thuisland. Ik weet niet of dat onderzocht is, daarom is het misschien speculatief, maar het is vermoedelijk geen toeval dat de Turkse gemeenschap veel geslaagde ondernemers heeft voorgebracht, en de Marokkaanse gemeenschap een flink aantal bekende schrijvers.

Dan de niet onbelangrijke vraag hoe Moslims over Joden denken. Uit het onderzoek dat ik zelf met Miryam Ahmadan heb verricht voor het Centraal Joods Overleg in 2008 bleek dat we met de huidige stand van kennis geen Suleyman's oordeel kunnen vellen over houdingen en opinies onder Moslims t.a.v. de Joodse gemeenschap. Dat kan een methodologische reden heb, in die zin dat de opdrachtgever door de te interviewen Moslims als niet onafhankelijk werd gezien. Ook moest het onderzoek door gebrek aan middelen heel kleinschalig blijven. Wel werd duidelijk uit interviews met een aantal deskundigen dat er domweg heel weinig bekend is over de ideologische processen die zich onder Nederlandse Moslims afspelen.

Tenslotte zou ik nog iets willen zeggen over de interactie tussen Joden en Moslims in het kader van de interreligieuze dialoog. Uit mijn promotieonderzoek onder Joodse, Moslimse en Christelijke dialoogbetrokkenen blijkt dat de mate waarin zij bereid zijn zich in het narratief, het verhaal, van de ander te verdiepen niet parallel loopt met de drie hoofdstromen. Grondhoudingen blijken dwars door de religies heen te lopen. Verder zijn weliswaar Christendom en Islam allebei missionaire godsdiensten, maar Moslims zijn door hun migratie zelf een religieuze minderheid – *dhimmi* – geworden, en Christenen door de secularisatie.

De onlangs gepresenteerde islamnota van de PKN laat m.i. goed zien dat Christenen met die nieuwe situatie worstelen. Er spreekt ook een zekere ontreddeering uit de islamnota: Moslims hebben kritiek op de Westerse cultuur, en dat is in hun beleving een Christelijk cultuur, maar we weten niet meer wat de essentie van onze cultuur is. Deze ontreddeering zie je ook in bredere lagen van de samenleving. Nederland worstelt met haar eigen identiteit, met de kernwaarden van onze samenleving. Gisteren hoorde ik Freek de Jonge nog voor de radio zeggen: eerst verdween de religie, nu de cultuur, en wat blijft is amusement, of iets dergelijks.

Mijn conclusie uit dit alles is dat het discours over integratie moet veranderen. In plaats van, ook nog eens eenzijdig, definities en criteria vast te stellen, zou het een gezamenlijk zoekproces moeten zijn van allen die legaal in Nederland verblijven, naar de grondslagen van een verdraagzame pluriforme samenleving. De term integratie moeten we maar afschaffen.